

Nevenka Troha*

Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni

IZVLEČEK

Razprava obravnava preseljevanje prebivalstva na območju Julijske krajine v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne. To dogajanje je bilo večplastno in je zajelo Slovence, Hrvate in Italijane. Kmalu po kapitulaciji Italije septembra 1943 so iz Slovenskega primorja odšli skoraj vši Italijani, ki so se tja priselili po letu 1918. Iz Istre se je izselila velika večina italijanske narodne skupnosti, a tudi mnogi Slovenci in Hrvati. Z območja, ki je bilo leta 1947 priključeno Sloveniji, so zlasti zaradi komunizma pred razmejitvijo leta 1947, pa tudi kasneje, odhajali Slovenci, tja pa so prav zaradi komunizma prihajali italijanski delavci. Iz ostalih italijanskih dežel so se vračali v času fašizma internirani, preseljeni in mobilizirani Slovenci in Hrvati, iz Jugoslavije pa predvojni emigranti. Iz Tržaške pokrajine so se sredi petdesetih let v prekomorske države izselili številni domačini, okrog 30% med njimi je bilo Slovencev.

Ključne besede: Julijska krajina, Primorska, slovensko-italijanski odnosi, preseljevanje, izseljevanje, Istra

ABSTRACT

MIGRATIONS IN THE JULIAN MARCH AFTER THE SECOND WORLD WAR

The paper deals with migrations to and from the Julian March during the first decade after the Second World War. This was a complex, multi-level process, involving Italians as well as Croats and Slovenes. Soon after the capitulation of Italy in September 1943, almost all Italians left the Slovene Littoral (Primorska) where they had settled after 1918. Similarly, the vast majority of the Italian ethnic community emigrated from Istria, as well as many Slovenes and Croats. Communism was the main reason for the emigration of Slovenes from the territory before, and also after, its annexation to Slovenia in 1947. At the same time, Communism attracted many Italian workers to the area. The Slovenes and Croats who had been deported or mobilised under the Fascist regime, returned from other Italian provinces, and, from Yugoslavia, those who emigrated before the war. In the mid-Fifties, a substantial number of the inhabitants of the Trieste region emigrated overseas. Some thirty percent of these were Slovenes.

Key words: Julian March, Slovene Littoral, Italo-Slovenian relations, migrations, exodus, Istria

* Dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Množično preseljevanje, zlasti odhajanje z vzhoda na zahod, je po koncu druge vojne zajelo velik del Evrope. Ljudje so bežali, nekateri tudi pred zasluženimi kaznjami, bili nasilno izgnani, odhajali so zaradi političnih pritiskov, ekonomskih vzrokov itd. Preseljevanje je v prvem desetletju po vojni zajelo tudi Julijsko krajino, torej območje med rapalsko in staro italijansko-avstrijsko mejo, ki sta ga zahtevali tako Italija kot Jugoslavija.

Čeprav zlasti italijansko javno mnenje pozna le t.i. eksodus istrskih Italijanov, pa je bilo dogajanje večplastno in je zajelo vse tri tamkajšnje narode. Kmalu po kapitulaciji Italije septembra 1943 so iz Slovenskega primorja odšli skoraj vsi Italijani, ki so tja prišli po letu 1918. Iz osrednje Slovenije so ob koncu vojne odšli nasprotniki novega režima. Del teh se je naselil v coni A Julijske krajine pod upravo Zavezniške vojaške uprave (ZVU). Z območja, ki je bilo leta 1947 priključeno Jugoslaviji, so zlasti zaradi komunizma pred razmejitvijo leta 1947, pa tudi kasneje, odhajali Slovenci in Hrvati, tja pa so prav zaradi komunizma prihajali italijanski delavci. Iz ostalih italijanskih dežel so se vračali v času fašizma internirani, preseljeni in mobilizirani Slovenci in Hrvati. Iz Jugoslavije so se vračali na Tržaško, Goriško in v Istro predvojni slovenski in hrvaški emigrantje.

V nadaljevanju bom razčlenila različna preseljevanja na slovenskem in slovensko - italijanskem območju.

1. Optanti z območja, ki je bilo leta 1947 priključeno Sloveniji (regnicoli)

19. člen mirovne pogodbe med zavezniškimi silami in Italijo je dajal možnost opcije za ohranitev italijanskega državljanstva tistim, ki so imeli 10. junija 1940 domicil na Jugoslaviji priključenem ozemlju in so imeli italijanščino za svoj pogovorni jezik. Tisti, ki jim je bila opcija potrjena, so se nato lahko v predvidenih rokih izselili v Italijo.¹ Vlogo za opcijo so morale za pristojne na območju LR Slovenije potrditi slovenske oblasti. Sprva so jo potrdili le Italijanom, njihovim družinskim članom ne glede na narodnost, Slovincem, zaposlenim na območju, ki je ostalo v Italiji (poslovna opcija), pa tudi posameznim nasprotnikom novih oblasti.² Kasneje so kriterije omilili. Na območju, ki je bilo leta 1947 priključeno Sloveniji, je vloge podalo 22.359 oseb. Vsega je bilo odklonjenih 1.027 vlog.³

Italijanske oblasti so vse od prihoda leta 1918, zlasti pa od nastopa fašizma, v priključeni Julijski krajini vodile politiko t.i. etnične bonifikacije, ki je pomenila skupek protislovanskih ukrepov za spraznitev zemlje, da so jo naseljevali italijanski koloni.⁴ Italijani iz kraljevine, t.i. regnicoli, so se priseljevali že v času Avstroogrske, a le v Trst in nekatera druga mesta, medtem ko jih na podeželju ni bilo. Vse od leta 1918 pa se je priseljevanje močno povečalo in razširilo tudi na povsem slovenska (in hrvaška) območja. Prihajali so državni uradniki, železničarji, učitelji, oficirji in drugo vojaško osebje, policisti, funkcionarji fašistične stranke, pa

¹ Več v Maruša Zagradnik: Optiranje za italijansko državljanstvo s priključenega ozemlja. Prispevki za novejšo zgodovino (PNZ), 1996, št. 1-2, str. 95-107; ista, Odseljevanje in optiranje za italijansko državljanstvo iz dela Primorske, ki je bil z mirovno pogodbo priključen k LR Sloveniji. Acta Histriae VI, Koper 1998, str. 187-202.

² Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS) dislocirana enota III (prej Zgodovinski arhiv Ministrstva za notranje zadeve), ZVU v STO, dopis MUP FLRJ MNZ LRS, 17. 2. 1948.

³ ARS III, evidenčna knjiga optantov z območja LRS.

⁴ M. Kacin-Wohinz: Slovenci v Italiji, Enciklopedija Slovenije, 11, Ljubljana 1997, str. 265.

tudi nekaj delavcev in kmetov. Zasedali so mesta odpuščenih ali izgnanih Slovencev in Hrvatov v javnih in državnih službah, pa tudi v zasebnem sektorju. Lavo Čermelj ocenjuje, da je bilo v Julijski krajini leta 1931 vseh regnicolov skupaj z družinskimi člani, rojenimi že v novi deželi, okrog 160.000 ali ena šestina prebivalstva. Njihovo število se je po letu 1931 še povečalo.⁵ Zlasti tisti regnicoli, ki so se priseljevali na povsem slovenska območja, so prihajali v službi režima in bili pri domačem prebivalstvu večinoma osovraženi. Odnos do njih pa je bil v veliki meri odvisen tudi od konkretnega ravnanja posameznika in ne le od službe ali funkcije, ki jo je opravljal. Velika večina se jih je iz povsem slovenskih območij izselila že ob kapitulaciji Italije ali v naslednjih mesecih. Ob koncu vojne jih je tam bilo le še nekaj.⁶

Iz evidenčne knjige optantov lahko ugotovimo, da je bila velika večina od 21.322 optantov za Italijo, ki so dobili opcijo na območju Slovenije, prav italijanskih regnicolov. Sledijo jim Slovenke, poročene z Italijani, in Slovenci, ki so uveljavljali gospodarsko opcijo.⁷ Te odselitve in opcije so bile tako povezane z upravno - politično situacijo, nastalo septembra 1943 in ne maja 1945 ali februarja 1947. Do neke mere jih lahko primerjamo z odhodi Nemcev, Slovencev in Hrvatov iz Trsta in Julijske krajine leta 1918.

2. Istrski Italijani (koprski okraj)

Italijansko zgodovinopisje problem izseljevanja istrskih Italijanov upravičeno obravnava kot celoto in v okviru razmerij med Italijo in Jugoslavijo. Vendar ob tem ne smemo zanemariti dejstva, da je mirovno pogodbo, novo mejo in preseljevanje treba ocenjevati tudi skozi prizmo treh narodov. Upoštevati moramo tudi dejstvo, da je bila Jugoslavija že takrat federativna država in da sta obe republiki imeli atribute državnosti, danes pa sta to dve državi. Ljudska republika Slovenija je z mirovno pogodbo leta 1947 dobila 3.982 km² ozemlja, kjer je po popisu leta 1910 živelo 182.474 prebivalcev, a med njimi le 222 Italijanov, po oceni Carla Schiffrerja pa 166.887 prebivalcev, med njimi 3.863 Italijanov. Obenem je v Italiji ostala slovenska manjšina na Goriškem, v Beneški Sloveniji, Reziji ter Kanalski dolini. V tem se Slovenija razlikuje od Hrvaške, ki je z mirovno pogodbo priključila hrvaška, a tudi etnično mešana območja v Istri, na Reki, v Zadru in na otokih.⁸

Na območju Republike Slovenije avtohtoni Italijani živijo na Koprskem, zlasti v obalnih mestih, ki so bila pred 2. svetovno vojno skoraj povsem italijanska. Po podatkih Carla Schiffrerja je bilo na Koprskem okrog 29.000 Italijanov in 28.300 Slovencev (za primerjavo - na območju, ki je danes hrvaško, je po njegovi oceni živelo okrog 160.000 Italijanov).⁹ Na zahodu je Slovenija priključila etnično mešano območje šele s Spomenico o soglasju oktobra 1954 in sicer takratni koprski

⁵ Vprašanje regnicolov sta v okviru Znanstvenega inštituta SNOS že med vojno proučevala F. Zwitter in L. Čermelj, ARS, f. Edvard Kardelj, šk. 74.

⁶ Več v N. Troha: Optanti za italijansko državljanstvo z območja, priključenega Sloveniji leta 1947. PNZ, 1997, št. 2, str. 359-369.

⁷ ARS III, evidenčna knjiga optantov z območja LRS.

⁸ Oko Trsta. (redaktorja V. Novak in F. Zwitter) Beograd 1945, str. 141-152; C. Schiffrer: La Venezia Giulia. Saggio di una carta dei limiti nazionali italo - jugoslavi. Roma 1946, str. 122.

⁹ C. Schiffrer, La Venezia Giulia, str. 122.

okraj, medtem ko je bil bujski priključen k Hrvaški, cona A (in Slovenci na Tržaškem) pa k Italiji.

Kljub enotni Vojni upravi Jugoslovanske armade za Slovensko primorje, Istro in Reko (VUJA) so bile vse od leta 1945 civilne oblasti v coni B Julijske krajine vezane ali na oblasti v Ljubljani ali v Zagrebu.¹⁰ Jugoslovanska uprava cone B je z nekaterimi omejitvami, saj so deloma upoštevali mednarodna določila za zasedbena območja, sprejemala ukrepe za izgradnjo ljudske oblasti, ki so bili "razredni", a so zaradi njihove socialne sestave marsikdaj bolj prizadeli Italijane kot Slovence in Hrvate. Takšni so bili ukrepi o upravi premoženja prebeglih, o zaplembah, odpravi kolonskih odnosov, agrarni reformi, razveljavitvi dražb in prisilnih odtujitev. Niso pa jugoslovanske oblasti izvedle nacionalizacije.¹¹ Italijanska zakonodaja je bila v nekaterih določilih zamenjana z jugoslovansko. PNOO za Slovensko primorje in Trst je že maja 1945 uveljavil t.i. čiščenje - epuracijo. Razveljavil je tudi vse pravne predpise, ki so bili izdani med nemško okupacijo.¹² Sojenje za kazniva dejanja fašizma in kolaboracije je bilo najprej v pristojnosti posebnega Ljudskega sodišča za sojenje fašističnih zločinov in tudi vojaškega sodišča VUJA. Po februarju 1946 pa so vse pristojnosti prevzela civilna ljudska sodišča.¹³

Obenem pa so se jugoslovanske in slovenske oblasti zavedale občutljivega položaja v istrskih obalnih mestih z večinskim italijanskim prebivalstvom in so se zato hotele tu čim bolj politično utrditi. Takoj po prihodu so pričele s "politično aktivizacijo množic na osnovi linije bratstva" in posebej izpostavile, da se morajo spoštovati manjšinske pravice Italijanov, kot so bile šole, kultura pa tudi proporcionalna udeležba različnih narodov v lokalni oblasti, ki pa se je morala razvijati na "demokratičen način", torej prek organov ljudske oblasti.¹⁴ Kljub formalni dvojezičnosti je v praksi do septembra 1947 italijanščina v obalnih mestih ostajala prevladujoč jezik. Slovenščina je bila na italijanske srednje šole uvedena kot

¹⁰ Skupnega organa civilne oblasti za cono B ni bilo. Za njen slovenski del - cono B Slovenskega primorja - je civilno upravo julija 1945 prevzelo Poverjeništvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst (PPNOO). Za hrvaški del cone B je bil ustanovljen Oblastni NOO za Istro; glej N. Troha: *Uprava v Slovenskem primorju 1918-1954* (pregled), Arhivi, 1997, št. 1-2, str. 98-100.

¹¹ Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po drugi svetovni vojni, Viri 5, Ljubljana 1992, M. Zagradnik: *Nacionalizacija industrijskih podjetij v Slovenskem primorju in slovenski Istri*, str. 151-154, dokumenti str. 155-216; ista, *Slovenija - Jugoslavija - Italija po letu 1945*. Delo, 7., 14. in 21. 10. 1995; Zdenko Čepič: *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948*. Maribor 1995, str. 167-185.

¹² ARS II, f. PNOO, fasc. 28/III/5, Odlok PNOO o razveljavitvi vseh pravnih predpisov, izdanih med nemško okupacijo, o delnem razveljavljenju starejših pravnih predpisov in o veljavnosti odločb, izdanih na njihovi osnovi, 8. 6. 1945; Uradni list PNOO, št. 30/1945, Odlok o ustanovitvi Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev; Uradni list PPNOO, št. 4/29, Pravilnik o poslovanju komisij za čiščenje fašistov in kolaboracionistov; ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 7, elaborat o stanju civilne uprave v coni B STO, nedatiran, nepodpisan.

¹³ Uradni list PNOO, št. 10/72, Uredba o ukinitvi Ljudskega sodišča za sojenje fašističnih zločinov v Kopru; ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 7, elaborat o stanju civilne uprave v coni B STO, nepodpisan, nedatiran; f. GOKPJK, ae 241, gradivo CLNG, pripravljeno za razmejitveno komisijo; Pokrajinski arhiv Koper (dalje PAK), f. OLO Koper, šk. 20.

¹⁴ ARS I, f. CKZKS, šk. 52, dopis CK KPH (V. Bakarića) B. Šiljegoviću, 5. 6. 1945; prav tam, m. GOKPJK Trst, poročilo sekretarja OK KPS za tržaško okrožje Branka Babiča CK KPS, 24. 5. 1945. Z linijo bratstva je mišljeno t. i. slovensko (slovansko) - italijansko bratstvo, ki je bilo ena od osnov politike OF in KPS že med vojno. Več v N. Troha: *Politika slovensko - italijanskega bratstva* (Slovensko - italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe). Ljubljana 1998.

obvezen predmet šele aprila 1947. Ob tem moramo upoštevati, da so se, ker v preteklih dvajsetih letih ni bilo slovenskih šol, tudi številni Slovenci v pisani besedi lažje izražali v italijanščini kot v materinščini.¹⁵

Oblastem je zaradi odpora velikega dela Italijanov le stežka uspevalo zagotoviti enakopravno zastopanost narodov v oblastnih in političnih organih. Italijanski odborniki so se pogosto menjavali, razpuščeni so bili celotni mestni NOO in brez volitev postavljeni novi. V začetku je bila administracija v glavnem italijanska, prenešana še iz fašističnih časov, a so jo postopoma odstranili. Težave so bile tudi zato, ker skoraj noben italijanski uradnik ni znal slovensko.¹⁶

Ob spoštovanju dvojezičnosti in narodnostnih pravic Italijanov pa sta VUJA in civilna oblast v smislu parole "Kdor ni z nami, je proti nam" ljudi delili na naklonjene - Slovence in "poštene demokratične Italijane" ter na nasprotno, ki so jih posplošeno imenovali fašiste.¹⁷ Da bi slednje onemogočili, marsikdaj niso izbirali sredstev. Aretirali so, odpuščali, odvzemali civilne in politične pravice, ovirali prehode ljudi v cono A.¹⁸ Prihajalo je tudi do šikaniranja Italijanov kot takih, v veliki meri zaradi dejstva, da se je v času fašizma velika večina tamkajšnjih Italijanov ali odkrito vključila v fašizem in ali pa so ob raznarodovalnih ukrepih fašističnih oblasti ostajali pasivni. Tako se je med italijanskim in slovenskim (hrvaškim) prebivalstvom pogosto ohranjalo nerazumevanje in včasih tudi mržnja.¹⁹ Tem nasprotjem se je pridružil še slab gospodarski položaj.²⁰

Če je bilo tukajšnje italijansko prebivalstvo večinoma protijugoslovansko usmerjeno, pa so bili Jugoslaviji bolj naklonjeni tisti Italijani, ki so se v koprski okraj umaknili iz cone A in Italije zaradi preganjanja italijanskih ali zavezniških oblasti, ki sta proti udeležencem osvobodilnega boja in sodelavcem jugoslovanskih oblasti pričeli v Italiji in coni A voditi sodne procese. V cono B, zlasti pa v Jugoslavijo, so prihajali tudi italijanski delavci, simpatizerji komunistov, "gradit socializem".²¹

Po 15. septembru 1947 je na Koprskem upravo prevzela Vojna uprava Jugoslovanske (ljudske) armade za cono B STO, ki je del pristojnosti prenesla na Istrski okrajni ljudski odbor (IOLO) z okrajema Koper in Buje. Ko je postalo jasno, da STO ne bo uresničeno, sta obe republiki prevzemali vse več pristojnosti, 15. maja 1952 pa je bil IOLO tudi formalno razpuščen. Obenem je Jugoslavija cono B

¹⁵ V. Beltram: Slovensko - italijanski odnosi v koprskem okraju 1945-1954, elaborat, neobjavljen, hrani N. Troha, str. 1-3. PPNOO ni izdalo nobenega odloka, ki se nanaša na dvojezičnost in je bilo zakonsko vprašanje rešeno šele v 7. členu statuta STO in odloku IOLO o uradnih jezikih, sprejetega 14. 9. 1947.

¹⁶ ARS II, f. PPNOO, fasc. 39/IV, Situacijsko poročilo komande VVP, 15. 8. 1945; V. Beltram: Slovensko - italijanski odnosi, str. 10-16.

¹⁷ ARS I, f. CKZKS, šk. 46, depeše poverjenišva Ajdovščina, 31. 12. 1946.

¹⁸ PAK, f. OKZKS Koper, fasc. 75, gradivo 2. partijske konference koprskega okraja, 16. 11. 1945.

¹⁹ ARS I, f. CKZKS, m. GOKPJK Trst, poročilo sekretarja OK KPS za tržaško okrožje B. Babiča CK KPS, 24. 5. 1945.

²⁰ ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 6. 8. 1945; f. CKZKS, IK, šk. 2, zapisnik seje CK KPS 15. 12. 1945.

²¹ N. Troha: Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana 1999, str. 225-232.

vklučevala v jugoslovanski socialistični sistem, še bolj po londonski konferenci leta 1952, na kateri sta zahodni sili Italiji dali velike pristojnosti v coni A.²²

Delovanje civilne uprave naj bi tudi v coni B STO temeljilo na spoštovanju mednarodnih dogovorov in ohranitvi pridobitev NOB. V javni upravi je bila uvedena "dosledna demokracija z udeležbo ljudstva brez razlike na vero, raso ali narodnost", kar je pomenilo delovanje krajevnih, občinskih in okrajnih ljudskih odborov v upravi in ljudskih sodišč v sodstvu. Vsi trije jeziki so bili enakopravni, upravno in sodno poslovanje je bilo v jezikih strank. Oblasti so si sicer prizadevale za pariteto v upravnih organih in se pri tem posluževale Italijanov, priseljenih iz cone A ali Italije, vendar so odločujoča mesta, tajne službe in vojska ostale v rokah Jugoslovancev. Posebno težko so zagotovili etnično zastopanost v času po Informbiroju, ko se je od Titovega režima odvrnilo tudi precej dotlej naklonjenega italijanskega delavstva in priseljenih. V naslednjih letih je bil proces t.i. "jugoslavi-zacije" hiter, tako da leta 1954, ko je bila podpisana Spomenica o soglasju, ni več mogoče govoriti o nacionalni pariteti v upravi ali gospodarskem življenju.²³

Spremenila se je tudi politika jugoslovanskih oblasti, ki so do mirovne pogodbe tudi iz političnih razlogov skušale zadržati italijansko prebivalstvo. Zlasti nekaj časa po Informbiroju jim je bilo odseljevanje vseh, ki so bili kakorkoli navezani na cono A in Italijo, dobrodošlo, ker jim je olajševalo proces pridružitve cone B STO k Sloveniji oziroma Hrvaški. Obenem so skušali čim bolj omejiti povezavo ljudi s cono A in zato ovirali prehod čez demarkacijsko črto, oteževali menjavo denarja, izseljevali z domov družine zaposlenih v coni A, aretirali zaradi suma proitalijanske dejavnosti. V skladu s splošno politiko v Jugoslaviji so oblasti ovirale tudi delovanje Cerkev. Več duhovnikov, a ne le Italijanov, je bilo žrtev fizičnih napadov, nekaj so jih zaprli.²⁴ Višek so nasprotovanja in pritiski oblasti dosegli ob volitvah v ljudske odbore 16. aprila 1950, med katerimi so se dogajale številne nepravilnosti, pritiski na ljudi, da se volitev udeležijo in sramotenje tistih, ki niso volili. Veliko ljudi je bilo izbrisanih iz volilnih imenikov, "pozabljenih" ipd.²⁵

Italijani so se odseljevali vse od konca vojne, a ti odhodi vse do tržaške krize oktobra leta 1953 niso bili tako množični kot odselitve z območij, ki jih je septembra 1947 priključila Hrvaška. Ohranjeni so podatki VUJE o odhodih iz koprskega okraja v letih 1945-1950, ko je skupaj odšlo 5.591 oseb.²⁶ Od leta 1945 do 5. oktobra 1953 se je odselilo 9.008 oseb. Med 5. oktobrom 1953 in letom 1958, ko so se prebivalci odseljevali po določbah Spomenice o soglasju, je odšlo 16.062

²² ARS, f. Edvard Kardelj, šk. 32/8, Pregled mera Vojne uprave JNA jugoslovanske zone STT koje utiču na medjunarodni status i karakter te zone, 1. 9. 1952.

²³ ARS I, f. CKZKS, fasc. 168, seja sekretariata OK ZK Koper, 3. 7. 1954.

²⁴ Archivio storico diplomatico, Ministero degli affari esteri Rim (dalje ASD MAE), Affari politici (AP) 1946/1950, Italia, b. 209, opomnik za predsednika vlade: Kršitve predpisov 4. haške konvencije in mirovne pogodbe z Italijo s strani jugoslovanskih zasedbenih oblasti v coni B, 5. 3. 1951; ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 8, pismo tržaško - koprskega škofa A. Santina poveljniku VUJA, 28. 4. 1949.

²⁵ ARS I, f. GOKPJK, m. Istrsko okrožje, Zaključno poročilo predvolilne kampanje posameznih sektorjev koprskega okraja, nedatirano, 1950; ARS, f. Edvard Kardelj, šk. 31/6, elaborat o položaju v STT (M. Iveković), nedatiran, maj 1950.

²⁶ ARS III, A 130, letna poročila MNZ, poročilo VUJA za leto 1951, 15. 1. 1952, priloženo letnemu poročilu MNZ za leto 1951. Po statističnem pregledu prebivalstva istrskega okrožja STO, ki so ga zbrali mestni ali krajevni narodni odbori februarja 1948, je bilo v koprskem okraju 45.305 prebivalcev, med njimi 23.993 Italijanov, ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 9.

oseb. Skupaj se je v povojnem obdobju do leta 1958 iz koprškega okraja legalno ali ilegalno izselilo 25.062 oseb.²⁷ Iz dela cone A STO, ki je bilo priključen Sloveniji (miljski Hribi) je odšlo 2.748 ljudi, večinoma Slovenci.²⁸ Skupaj je območje, ki je bilo oktobra 1954 priključeno Sloveniji, tako zapustilo 27.810 oseb. Koliko je bilo med njimi Slovencev, ni znano, saj je nacionalna pripadnost navedena le na vlogah po oktobru 1953.

Italijani, ki so ostali, so bili povojni politični priseljenci iz Trsta ali drugih krajev Italije, nekaj delavcev in kmetov, zlasti starejši. V mestih je bila nacionalna struktura povsem spremenjena, 28. februarja 1957 je bilo v okraju Koper le še 7,7% Italijanov (3078 v predhodnem popisu prebivalstva).²⁹

Na osnovi dosedanjih raziskav težko ocenjujemo celotno dogajanje in vzroke za množično izselitev istrskih Italijanov. Domnevamo lahko, da so bili med pomembnejšimi vzroki za odhode Italijanov pritisk in ukrepi jugoslovanskih oblasti, ki pa so bili marsikdaj razredni, jih je pa italijansko prebivalstvo zlasti zaradi svoje socialne sestave sprejemalo kot nacionalne. Vsaj v prvih letih je bila uradna politika Jugoslavije slovansko - italijansko bratstvo, ki so ga razumeli kot privrženost novi ideologiji in tudi novi Jugoslaviji. Svojo vlogo so odigrali tudi predsodki do "manjvrednih slovanskih barbarov", ki so sedaj prišli kot zmagovalci in kot oblast, pritiski lokalnih aktivistov, ki so marsikdaj italijanstvo enačili s fašizmom, gospodarska navezanost na Trst. Menim pa, da to odhajanje Italijanov z območij, ki so bila pridružena Jugoslaviji, ni povsem primerljivo z zakonskimi odredbami in izgonom sudetskih Nemcev, pa tudi z izgonom Nemcev v Jugoslaviji takoj po vojni, preselitvami Madžarov in Slovakov itd.

Velik del istrskih Italijanov se je naselil v coni A Julijske krajine, v coni A STO (po letu 1954 Italiji) in v krajih, ki so po mirovni pogodbi leta 1947 ostali v Italiji. V Gorici in bližnji okolici se je množični prihod istrskih Italijanov začel takoj po vrnitvi mesta Italiji. Precej se jih je naselilo tudi v Tržiču, kjer je bila poprej močna usmeritev za priključitev k socialistični Jugoslaviji. Na Tržaškem se je načrtno naseljevanje istrskih Italijanov pričelo nekoliko kasneje, saj je ZVU vsaj do leta 1950 do neke mere oteževala njihovo stabilno in organizirano naseljevanje v cono A STO.³⁰ Njihovo priseljevanje je spreminjalo etnično strukturo prej večinsko slovenskega zaledja Trsta in Gorice, pa tudi politično podobo (Trst, zlasti Tržič).

3. Italijanski delavci v Jugoslaviji

Poleg Trsta in tistih okoliških krajev, v katerih so živeli tudi Italijani, zlasti Milj in Nabrežine, je imela Jugoslavija med Italijani največjo podporo v delavskem Tržiču in nekaj manj v Gradišču ob Soči ter Krminu. Tamkajšnji komunisti so v Titovi Jugoslaviji videli sredstvo za "boljševizacijo" tega območja in prej ali slej cele Italije ter Evrope. Veliko je bilo včlanjenih v Slovansko-italijansko antifašistično

²⁷ PAK, kartoteka odseljenih, vloge za izselitev; M. Zagradnik, nav. d., Delo, 7. 10. 1995.

²⁸ C. Colummi, L. Ferrari, G. Nassisi, G. Trani: Storia di un esodo. Trst 1980, str. 489.

²⁹ Elaborat: Italijanska manjšina v okraju Koper (avtorji dr. I. Murko, dr. V. Damjan, Č. Kolenc in D. Omahen), Koper 1957, str. 2.

³⁰ Sandi Volk: Italijanski begunci iz Istre kot subjekt "propagande italijanstva" in "nacionalne bonifikacije" v letih 1945-1954, ZČ, 1997, št. 2, str. 241-254.

unijo (SIAU). Sredi leta 1946 je bilo kar 14 tisoč tržiških delavcev včlanjenih v projugoslovanske Enotne sindikate.³¹

Še preden so na mirovnih pogajanjih sprejeli sklep, da bo Tržič ostal v Italiji, je več tamkajšnjih delavcev hotelo oditi v Jugoslavijo, zlasti brezposelni.³² Ker bi

njihov odhod oslabil pozicije Jugoslavije, je tamkajšnje partijsko vodstvo po navodilih iz Ljubljane oviralo odhode, kar pa je povzročilo veliko nezadovoljstva.³³ Po sprejetju francoskega predloga meje, po katerem je Tržič ostal v Italiji, pa so na odhod pozvale tudi tamkajšnje partijske in sindikalne organizacije. Takoj po pozivu se je prijavilo stotine delavcev, tudi s parolami: "Če Jugoslavija ne more v Tržič, gremo mi v Jugoslavijo!"³⁴ Vzroki za njihovo odločitev so bili različni. Eni so sovražili Italijo, drugi so se bali preganjanja italijanskih oblasti, dosti je bilo tistih, med njimi zlasti brezposelni, ki so upali, da bodo v Jugoslaviji izboljšali svoj ekonomski položaj.³⁵

Prvotnemu navdušenju je sledilo obdobje streznitve. Pojavljala so se tudi vprašanja, ali naj odhajajo v skupini ali po strokah. Vse to je prijave upočasnilo. Poleg tega so se prijavljali zlasti nekvalificirani delavci, ki jih Jugoslavija ni potrebovala. Med prvimi je v Jugoslavijo odšlo 180 družin, ki so bile doma iz Pulja, saj je istočasno potekal množičen odhod Italiji naklonjenih iz tega mesta, ki so se naseljevali tudi v Tržiču in okolici.³⁶ Po nekaterih podatkih je do julija 1947 s tega območja odšlo 3500 delavcev, večinoma komunisti in njihovi simpatizerji, mnogi z družinami.³⁷

Odhodi so obenem z naseljevanjem Istranov, ki so bili nasprotni levici, poslabšali položaj tamkajšnje partije in levice sploh, zato je goriška federacija KPI julija 1947 zahtevala, da se izselitve ustavijo. Za to naj bi bila zainteresirana tudi Jugoslavija, da ne bi oslabil sebi naklonjenih ob meji.³⁸ Vendar je Jugoslavija s tem preseljevanjem tudi marsikaj pridobila, saj je na napade zaradi odhajanja istrskih Italijanov lahko odgovarjala s priseljevanjem njej naklonjenih Italijanov. Zato je bila propaganda za odhajanje v Jugoslavijo verjetno tudi del načrtne jugoslovanske politike.

V Jugoslavijo so v prvih povojnih letih, večinoma ilegalno, odhajali tudi delavci z drugih območij Italije. Po nekaterih virih jih je bilo septembra 1947 v Jugoslaviji okrog deset tisoč, med njimi nekaj bivših italijanskih vojnih ujetnikov. Že sredi leta 1947 so se prvi italijanski delavci iz različnih vzrokov pričeli vračati. Prelom je pomenila objava resolucije Informbiroja, ko se je velika večina komunistov med njimi opredelila proti Jugoslaviji.³⁹ Precej italijanskih komunistov je bilo aretiranih in obsojenih, med njimi tudi tisti, ki so sodelovali v obveščevalni mreži, ki jo je v

³¹ ASD MAE, AP 1931-1945, Jugoslavia, b. 149, poročilo iz Furlanije, 17. 9. 1945; N. Troha, *Politika slovensko-italijanskega bratstva*, str. 179-184.

³² ARS I, f. CKZKS, šk. 46, depeša B. Kraigherja E. Kardelju, 30. 5. 1946.

³³ PAK, f. STO, šk. 1, pismo L. Gasperinija GO KPJK, novembra 1946.

³⁴ ARS I, f. AIS, ae 428, poročilo OK KPJK za Tržič, 16. 1. 1947.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Prav tam.

³⁷ PAK, f. STO, šk. 1, dopis goriške federacije KPI CK KPS, CK KPH in GO KPJK, 5. 7. 1947.

³⁸ Prav tam.

³⁹ ASD MAE, AP 1946/1950, b. 72, pismo italijanskega generalnega konzulata v Zagrebu zunanjemu ministru: Repatriacija elementov, ki so se prekršili med jugoslovansko zasedbo Goriške, 17. 3. 1949.

Jugoslaviji organiziral vodilni tržaški komunist Vittorio Vidali. Po vrnitvi v Italijo pa so bili pogosto obravnavani kot izdajalci nacionalnih interesov, saj so se v očeh Italije kompromitirali zaradi svoje podpore Jugoslaviji.⁴⁰ Vendar se z IB prihajanje italijanskih delavcev ni ustavilo, a odtlej so prihajali le iz ekonomskih razlogov in

neorganizirano. V LRS je bilo leta 1949 še vedno 1.782 italijanskih delavcev in 545 državljanov STO.⁴¹

4. Odseljevanje primorskih Slovencev

Zaradi vse bolj ekskluzivistične politike v skladu s parolo, da kdor je povsem ne podpira, je sovražnik, je SIAU že pred letom 1947 odvrnila marsikaterega Slovenca, ki ni bil komunist, je pa cenil OF in tudi komuniste zaradi partizanskega boja.⁴² Takšna vse bolj "razredna politika" je bila posledica potrebe, da projugoslovanska opcija ohrani podporo italijanskega delavstva, a obenem tudi odraz delitve na dva bloka, ki sta se srečevala na tem območju, in odsev dogajanj v Jugoslaviji.⁴³ Priključitev Julijske krajine Jugoslaviji je tudi med Slovenci postajala vse bolj razredno in vse manj nacionalno vprašanje ter se je med bogatejšimi pojavljal strah pred socialnimi spremembami, ki so jih uvajali v Jugoslaviji.⁴⁴ OK KPJK za Goriško je julija 1946 poročal glavnemu odboru: "Še vedno žele Jugoslavijo, vedo pa, da bodo tam izgubili del zaslužka, medtem ko se povečuje pripadnost revnih slojev."⁴⁵ Naklonjenost do SIAU in nove Jugoslavije so tudi med Slovenci zmanjševali ukrepi, ki jih je izvajala Ozna, kot so bile ugrabitve ljudi, največ političnih emigrantov in šikaniranje nekaterih tudi lojalnih duhovnikov.⁴⁶

Na tistem delu, ki je po mirovni pogodbi pripadel Sloveniji, so pred priključitvijo "najbolj predani pristaši Jugoslavije" ponekje pričeli s pravo kampanjo proti tistim Slovincem, ki se niso vključevali v projugoslovanske organizacije. Ponekje so celo drug drugemu grozili z jamami, uboji in požigi. Tako je za marsikoga Jugoslavija postajala kazen in so ga posredno prisilili v izselitev.⁴⁷ Ljudje so odhajali tudi zaradi gospodarske navezanost na Gorico, ki je bila po sklepih mirovne pogodbe odrezana od vzhodnega dela zaledja, in na Furlanijo.⁴⁸

⁴⁰ ASD MAE, AP 1946-1950, b. 72, dopis italijanskega predstavništva v Beogradu zunanjemu ministrstvu, 14. 2. 1950. Priložena je peticija goriške federacije KPI goriškemu prefektu, 17. 11. 1949, o preganjanju in aretacijah italijanskih delavcev; A. Bonelli: Fra Stalin e Tito. Cominformisti a Fiume 1948-1956. Quaderni 8, Trieste 1994.

⁴¹ ARS, f. Ministrstvo za delo, fasc. 36, Tuji državljani, poročila podkomisije OF, zapisnik sestanka podkomisije IOOF, 20. 12. 1949.

⁴² ARS I, f. GOKPJK, m. osebna korespondenca B. Kraigherja, pismo I. Regenta B. Kraigherju, 30. 12. 1945.

⁴³ ARS I, f. CKZKS, šk. 43, zapis seje CK KPJ s politbirojem CK KPS, 4. 12. 1945.

⁴⁴ ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 29. 11. 1945; šk. 2, poročilo o položaju v okraju Bovec, 5. 1946; f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo MO SIAU za Gorico, 3. 3. 1946.

⁴⁵ ARS I, f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK, 26. 7. 1946.

⁴⁶ ARS III, 600/20, arhiv dr. Albina Šmajda, zaslišanje; Arhiv Slovensko obveščevalno varnostne službe (ASOVE), M. Andrej Uršič, zaslišanje na Ozni; Nadja Maganja: Trieste 1945-1949. Nascita del movimento autonomo sloveno. Trieste 1994, str. 86, 89; M. Tavčar, E. Pelikan, N. Troha: Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947, Viri 11, Ljubljana 1997, str. 187-193.

⁴⁷ ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 3, elaborat: Slovenska reakcija v Soški dolini v času pred razmejitvijo, 25. 1. 1947.

⁴⁸ ARS I, f. CKZKS, šk. 32, poročilo D. Pirjevca B. Kraigherju, 28. 3. 1947.

Prve maloštevilne izselitve so bile že leta 1945, nekatere tudi iz gospodarskih razlogov zaradi demarkacijske črte.⁴⁹ Število izselitev pa se je zelo povečalo pred podpisom mirovne pogodbe februarja 1947 in pred uveljavitvijo septembra isto leto, tako iz dela cone A, ki je bil priključen k Jugoslaviji, kot iz cone B.⁵⁰ Slovenci so bežali tudi v naslednjih letih, največ mladi, srednji in mali kmetje in obrtniški vajenci. Nekateri so bežali tudi iz avanturizma, drugi iz strahu pred kaznijo, po Informbiroju pa tudi zaradi vojne psihoze in poslabšanja notranjega položaja v Jugoslaviji.⁵¹ Število izseljenih ni znano. Ohranjeni so delni podatki za okraj Gorica, iz katerega je v letu 1947 pobegnilo oziroma se odselilo 1814 ljudi, nato pa do sredine leta 1951 še 880. Njihovo premoženje je bilo zaseženo.⁵²

Naseljevali so se na območje, ki je ostalo v Italiji ali pa v coni A STO. Največ se jih je naselilo na območju bodoče italijanske goriške pokrajine in so tako spreminjali njeno etnično strukturo v korist Slovencev. Italijanske oblasti so zato že poleti 1947 začele z ukrepi za revizijo statusa beguncev in za preselitev teh ljudi z mejnega območja.⁵³ Ker niso izpolnjevali pogojev za opcijo za italijansko državo, so imeli, čeprav so bili do leta 1947 italijanski državljani, enak status kot ostali begunci iz Jugoslavije.⁵⁴

Veliko Slovencev, ki so se že odselili ali pa so se hoteli preseliti v Italijo, je poskušalo svoj negotov položaj rešiti tako, da so vložili opsijsko izjavo z obrazložitvijo, da je njihov pogovorni jezik pač italijanski. Kot smo videli, je bila po zaključku vseh postopkov opcij na osnovi 19. člena mirovne pogodbe, le-ta odklonjena 1.027 ljudem, izključno Slovincem, med katerimi prevladujejo prav zgoraj navedeni.⁵⁵ Večina priseljenih je v naslednjih letih Italijo zapustila in so odšli zlasti v Avstralijo. Dejstvo, da so jim slovenske oblasti opcijo odklonile, tako zanje ni bilo več pomembno.

Nekateri Slovenci, ki so vložili opsijsko izjavo, so si kasneje premislili in jih preklicali. Ministrstvo za notranje zadeve vlade LRS je decembra 1951 okrajnim poverjeništvom priporočalo, naj se njihove izjave obravnavajo kot prošnje za sprejem v državljanstvo FLRJ po izrednem postopku, ter naj se jih odobri.⁵⁶

5. Slovenski politični emigrantje v coni A Julijske krajine

V Italiji je bilo v prvih mesecih po drugi vojni več deset tisoč jugoslovanskih beguncev. Že julija 1945 so se prvi slovenski politični emigrantje, ki so bili v veliki večini iz osrednje Slovenije, je pa bilo med njimi nekaj rojenih Primorcev, začeli naseljavati v coni A Julijske krajine.⁵⁷ Večina njihovih prihodov je bila

⁴⁹ ARS I, f. OKKPJK za Goriško, m. 1a, zapisnik seje OK KPS, 10. 8. 1945.

⁵⁰ ARS I, f. CKZKS, šk. 32, poročilo D. Pirjevca B. Kraigherju, 28. 3. 1947.

⁵¹ ARS I, f. CKZKS, fasc. OK KPS Gorica 1951, trimesečno poročilo št. 2.

⁵² ARS I, f. CKZKS, fasc. OK KPS Sežana, letno poročilo OK KPS Tolmin CK KPS, 3. 1. 1948; fasc. OK KPS Gorica 1951, trimesečno poročilo št. 2; zapisnik 10. redne seje okrajnega biroja KPS Gorica, 6. 7. 1951.

⁵³ ASD MAE, AP 1946-1950, Italia, b. 169, opomnik, Gorica, 1. 8. 1947.

⁵⁴ ASD MAE, AP 1946-1950, Italia, b. 169, opomnik za diplomate italijanskega zunanjega ministrstva, 3. 9. 1947; isto, dopis italijanskega zunanjega ministrstva, 23. 1. 1948.

⁵⁵ ARS III, A 130, letna poročila MNZ, poročilo MNZ za leto 1950.

⁵⁶ ARS III, ZVU v STO, dopis načelnika oddelka MNZ Vlade LRS M. Prijatelja poverjeništvom za notranje zadeve, Tolmin, 29. 12. 1951.

⁵⁷ ARS I, f. AIS, ae 421, obveščevalni poročili, 20. in 22. 7. 1945.

dogovorjena z zavezniško upravo, saj je ta precej emigrantov, deloma tudi zato, ker so primorski Slovenci v skladu z navodili jugoslovanskih oblasti, odklanjali ponujene službe, zaposlila.⁵⁸ Med emigranti v Julijski krajini so bili tudi preprosti ljudje, ki niso bili v zavezniških službah in jih je bolj zanimalo preživetje kot politika. Ti so se zavedali, da se bo njihov položaj z zaostrovanjem odnosov z Jugoslavijo še poslabšal, zato se je marsikdo želel vrniti.⁵⁹ Po mirovni pogodbi in ustanovitvi STO so emigratje, ki so živeli na Goriškem, poiskali službe v bodoči coni A STO, nekateri pa so se pripravljali na preselitev v druge države. Tudi tisti, ki so bili na območju bodočega STO-ja, so z nekaj izjemami, v naslednjih letih odšli, največ v Argentino.

6. Repatriacija Slovencev

a) Iz Italije

Konec vojne je veliko Slovencev dohitel v drugih italijanskih deželah. Za njihovo vrnitev so v Italiji skrbele jugoslovanske vojne misije, ki so jih tudi vključevale v jugoslovanske partizanske enote, ali pa so se vračali kot civilisti. Iz južne Italije, kjer je bilo v zbirnem centru v Bariju veliko Slovencev iz Julijske krajine, je bilo deloma že med vojno in nato do oktobra 1945 prepeljanih v domovino nekaj tisoč ljudi.⁶⁰ Veliko je bilo množičnih pobegov iz zbirnih centrov v Jugoslavijo, ker so se ljudje bali, da bodo ostali v taboriščih še mesece.⁶¹

Ob koncu vojne je bilo v drugih italijanskih deželah tudi veliko slovenskih primorskih civilistov, ki so bili internirani ali premeščeni v času fašizma, po nekaterih podatkih samo državnih uslužbencev, skupaj z Istrani, okrog 5.550. Jugoslovanska stran je zahtevala njihovo skupinsko vrnitev in izmenjavo z italijanskimi regnicoli, kar je ZVU zavrnila. Bila je proti skupinski rešitvi in je hotela obravnavati vsak posamezen primer, saj je zastopala stališče, da niso bile vse preselitve politične. Poseben pokrajinski odbor za državne uslužbence je do marca 1946 zbral 1974 prošenj in od ZVU zahteval enak ukrep kot je bila ukinitvev protizidovskih zakonov.⁶²

Leta 1947 podpisana mirovna pogodba je v 20. členu dajala možnost opcije za jugoslovansko državljanstvo tistim Slovincem in Hrvatom, ki so imeli 10. junija 1940 domicil v drugih italijanskih deželah, so pa bili doma na območju, ki je bilo priključeno k Jugoslaviji. To so bili zlasti v času fašističnega režima z dekretom premeščeni državni uslužbenci, železničarji, učitelji ipd. Ohranjeni so podatki za leti 1949 in 1950. V letu 1949 je bilo v LRS po izrednem postopku sprejetih v jugoslovansko državljanstvo 1.247 primorskih Slovencev. Vstopov v državljanstvo FLRJ primorskih slovenskih emigrantov v prejšnji Jugoslaviji je bilo 120, iz tujih držav pa 564. Leta 1950 je bilo še 10 opcij.⁶³

⁵⁸ ARS I, f. AIS, ae 63, pismo načelnika Ozne za Primorsko V. Winklerja Viktorju (verjetno B. Kraigher), 25. 8. 1945. Več o tem N. Troha, Komu Trst, str. 181-199.

⁵⁹ ARS I, f. AIS, ae 421, obveščevalni poročili, 9. 11. in 14. 12. 1945.

⁶⁰ ASD MAE, AP 1931-1945, Jugoslavia, b. 141, opomnik italijanskega zunanjega ministrstva, 30. 10. 1945.

⁶¹ ARS I, f. CKZKS, fasc. GOKPJK, poročilo iz Milana obveščevalca Lisjaka L. Šentjurc, 7. 6. 1945.

⁶² ARS I, f. AIS, ae 393, zapisnik seje pokrajinskega odbora za državne uslužbence s komisarjem cone J. C. Smutsom, 20. 3. 1946.

⁶³ ARS III, ZVU v STO, dopis MUP FLRJ MNZ LRS, 18. 4. 1952.

b) iz drugih držav, zlasti iz Jugoslavije

Posebna kategorija so slovenski primorski emigrantje zunaj Italije. Slovenci (in Hrvati) so se med vojnama (1918-1941) stalno izseljevali. Višek je izseljevanje doseglo med gospodarsko krizo in sočasno zaostritvijo političnega pritiska na "dru-gorodce" po letu 1926. Tedaj so odhajali zlasti uradniki, učitelji, profesionalci, umetniki, politični delavci, tako da je bil v Trstu in Gorici slovenski srednji sloj skoraj uničen. Poseben val političnega izseljenstva so povzročile policijske represalije konec dvajsetih let proti odpornikom, naslednjega mobilizacija mož za vojno

v Etiopiji. Posebne kategorije predstavljajo emigracija žensk (dojilj) v Egipt, študentov, ki se po šolanju v Jugoslaviji niso imeli kam vrniti.⁶⁴ Po nekaterih podatkih se je med vojnama izselilo skoraj 20% slovenskega in hrvaškega prebivalstva (70.000 v Jugoslavijo, 30.000 v Južno Ameriko, ok. 5.000 v evropske države).⁶⁵ Po uradnem policijskem podatku pa je bilo leta 1931 v Sloveniji 11.800 primorskih emigrantov.⁶⁶ Ob tem naj dodam, da se je veliko slovenskih primorskih emigrantov naselilo v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Podatkih Carla Schiffrerja je bilo leta 1941 na območju, priključenem Italiji (t.i. Ljubljanska pokrajina, okrog 350.000 prebivalcev) 17.496 ljudi, ki so bili rojeni na območju Italije.⁶⁷

Večina teh emigrantov se po koncu vojne ni vrnila. Vrnili so se največ izobraženci, ki so nato postali pomemben dejavnik pri obnavljanju kulturnega in političnega življenja slovenske manjšine. Imeli pa so velike težave s priznavanjem državljanstva (leta 1940 namreč niso imeli stalnega bivališča na Primorskem), zlasti tisti, ki so se aktivno vključili v politične in kulturne dejavnosti Slovencev na Tržaškem in Goriškem. Le-tem je že v času ZVU anagrafski urad jemal osebne izkaznice. Italijanske oblasti so v odklanjanju teh vlog, najprej na Goriškem in po letu 1954 tudi na Tržaškem, ki so jih obravnavale kot opcije po 19. členu mirovne pogodbe, videle priložnost za to, da čimbolj omejijo njihov vpliv.⁶⁸

7. Izseljevanje tržaških Slovencev

Kot posledico novih razmejitev, ki so na območju Julijske krajine sledile 2. svetovni vojni, lahko štejemo tudi izseljevanje iz Trsta in okolici v letih 1955-1960. To izseljevanje je sledilo vrnitvi Italije, ko je prava mrzlica izseljevanja v Avstralijo zajela celotno tržaško pokrajino. Po uradnih podatkih naj bi se v letih

⁶⁴ M. Kacin-Wohinz, *Slovenci v Italiji*, str. 265.

⁶⁵ Številka 100.000 emigrantov je ocena Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, objavljena tudi v zborniku *Slovensko primorje in Istra*, Ljubljana 1953, str. 159. Več v A. Kalc: *L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico*, *Annales*, 8, 1996, str. 23-60; P. Purini: *Raznarodovanje slovenske manjšine v Trstu (Problematika ugotavljanja števila neitalijanskih izseljencev iz Julijske krajine)*, *PNZ*, 1998, št. 1-2, str. 23-42.

⁶⁶ M. Kacin-Wohinz: *Prvi antifašizem v Evropi*. Koper 1990, str. 326.

⁶⁷ C. Schiffrer: *Sguardo storico sui rapporti fra italiani e slavi nella Venezia Giulia*. Trst 1946, str. 33.

⁶⁸ ARS, f. Edvard Kardelj, šk. 32/8, Aide memoire o položaju Slovencev v coni A, 20. 3. 1952; ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 9, Opcije na temelju mirovne pogodbe z Italijo z dne 10. novembra 1947, izdelal dr. B. Puc, nedatirano, verj. 1956.

1955-1959 izselilo 10.007 domačinov, od teh kar 82,5% v Avstralijo.⁶⁹ V obdobju 1955-1965 se je iz tržaške pokrajine izselilo 18.647 oseb, iz Goriške pa 3.246, največ v Avstralijo (45%) in v severno Ameriko (27,5%).⁷⁰ V istem času so poleg Tržičanov odhajali tudi razni tuji državljani in begunci. Val izseljevanja se je začel sunkovito in je višek dosegel že v letu 1955, ko je iz Trsta odšlo 14 skupin izseljencev. Na osnovi podatkov o vpisih v tržaške osnovne šole je mogoče sklepati, da se je med tem izselilo okrog 2.500 Slovencev ali 30% celotnega vala tržaške emigracije.⁷¹

Novе meje, ki so se prepletale z vprašanjem ideologije in spremembami strukture državnih oblasti (fašistična Italija je postajala demokratična, unitaristična Jugoslavija federativna, a obenem komunistična), so postavljale ne le pred politike, ampak zlasti pred 'navadne' ljudi številne dileme. Marsikdo, tako Slovenec kot Italijan, komunist ali njegov nasprotnik, pa tudi tisti, ki si je želel le boljšega življenja, jih je razrešil tako, da se je odločil zapustiti domači kraj.

Nevenka Troha

MIGRATIONS IN THE JULIAN MARCH AFTER THE SECOND WORLD WAR

S u m m a r y

After the end of the Second World War, large parts of Europe experienced mass migrations of population, particularly from the East to the West. In the first post-war decade, this process also took place in the Julian March which, at the time, was a disputed territory claimed by both Italy and Yugoslavia. Today, this phenomenon is widely known as the exodus (i.e. 'demonstrative walkout' as translated by the Slovene Dictionary of Foreign Words) of the great majority of Italians from Istria, Rijeka and Zadar. Less known, however, is that this process was actually multi-national, involving Italians as well as Slovenes and Croats, and bi-directional, running both from the east to the west and in the opposite direction, though to a lesser degree.

Even before the end of the war, almost all settlers from other Italian provinces - the so-called regnicoli - left the Slovenian Littoral (Primorska). Most of these were civil servants, teachers, the police and the military, as well as the Fascist Party officials who had settled in the area after 1918 to implement the Italian 'ethnic bonification scheme'. Soon after September 1943, they left this entirely Slovene area and returned to their places of origin after presenting a statement of option, as prescribed by the peace treaty.

In Istria, Italians continued leaving until the end of the war. Before the Trieste crisis in October 1953, their exodus from the Slovenian part of Istria was not as massive as in certain parts of Croatian Istria. In the Koper region, the autochthonous Italians had a majority in the littoral towns, while the surrounding villages were mainly Slovene populated. By the end of 1956, however, 27,392 people left these parts. A great majority were Italians although there were also Slovenes among them. With as little as 3,000 Italians remaining, the ethnic structure of the population changed completely. The causes of this exodus were manifold and interactive, such as the treatment by the Yugoslav authorities, prejudice against the »inferior Slavs« and psychological and economic dependence on Trieste.

As the Istrian Italians were leaving the areas annexed to Yugoslavia, the Italian workers were coming there in search of work. The majority of the Italian working class in the Julian March, especially those from Trieste and Monfalcone, supported the annexation of the area to Yugoslavia in which they saw the fulfilment of the socialist ideal. By July 1947, around 3,500 workers came to Yugoslavia from Monfalcone and its surroundings which, under the peace treaty, remained a part of Italy. Workers came,

⁶⁹ Pavel Stranj: Ladijska sirena je piskala vsem nam. Primorski dnevnik, 21. 4. 1991, str. 8.

⁷⁰ C. Donato: Un caso singolare di mobilità geografica. L'emigrazione giuliana, v Friuli e Venezia Giulia. Storia del '900, Udine 1997, str. 561-580; A. Kalc: C. Donato, P. Nodari, L'emigrazione giuliana nel mondo. Dve domovini, št. 8, Ljubljana 1997, str. 239, 240

⁷¹ P. Stranj, nav. d., Primorski dnevnik, 21. 4. 1991.

mostly illegally, also from other parts of Italy. Some sources suggest that, by September 1947, there were some 10,000 Italians working in Yugoslavia, some of whom were former prisoners of war.

Already by the middle of 1947, some Italian workers began returning home for various reasons. The turning point was the resolution by the Communist Information Bureau. The great majority turned against Yugoslavia. As a result, many people were arrested and sentenced. The resolution, however, did not stop the influx of Italian workers. They continued coming for purely economic motives, although in a non-organized manner. Yugoslavia also became an asylum for the members of the Italian resistance movement who were persecuted in Italy, mainly because of their participation in the liquidation of the Fascists both during and after the war.

After 1947, Slovenes left the territories annexed to Yugoslavia for various reasons. Some were driven away by the newly introduced economic measures while others left because of the situation during and after the war, anti-Communist propaganda or the treatment received by the local activists. Others again left because of their economic attachment to Gorizia.

Emigrations continued in the following years, especially amongst the young people. After the Inform-Bureau resolution, their departure was also due to the war psychosis and deteriorating interior situation in Yugoslavia. The preserved data on the number of emigrants is incomplete.

Soon after the establishment of an Anglo-American military administration in Zone A of the Julian March, the Slovenian political emigres from central Slovenia started to arrive, mostly from the concentration camps in Italy which were run by the allies. These were then employed by the Allied administration in schools and other civil services in the zone, as an alternative to the Communists. After the signing of the peace treaty and the establishment of the Free Territory of Trieste, they, with few exceptions, emigrated, mostly to Argentina.

At the end of the war Slovenes also returned to Primorska. The end of the war found many Slovenes in central and southern Italy, where they had been deported or mobilized as soldiers or civilians during the Fascist period. Many had joined the overseas brigades and had returned home through Yugoslavia. Others took longer to return as their movement was hindered by the Italian or allied authorities. The pre-war emigres, especially the intelligentsia, also returned from various parts of Yugoslavia.

In the post-war years, the Slovenes and the Italians from the Trieste region emigrated to other countries, especially Australia. The greatest number, 10,000, left between 1955 and 1959. According to estimates by Pavel Stranj, thirty percent of these were Slovenes.

From what has been said, it is obvious that the war and, especially, new borders, combined with ideological questions and changes in political regimes (Italy became democratic while the unitarist Yugoslavia became federal yet Communist) posed many dilemmas, not only to politicians, but to ordinary people as well. A great many, regardless of whether they were Slovene, Italian, Communists, anti-Communists or simply seeking a better life, tried to resolve them by leaving their homes.